

**Rapportage van
uitkeringsfraude
in surveys**

oktober 1996

No. 43

Ger van Gils (BOA)

Peter van der Heijden (Universiteit Utrecht)

Hans Landsheer (Universiteit Utrecht)

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING

1	Inleiding	1
1.1	Onderwerp van het onderzoek	1
1.2	Achtergrond: gegevens over uitkeringsfraude	1
1.3	Zelfrapportage van omstreden gedrag	2
1.4	Randomized response	4
1.5	Te vergelijken methoden	8
1.6	Samenvatting en conclusies	9
2	Doelstellingen, onderzoeksvragen, onderzoeksgroep	11
2.1	Doelstellingen van surveys van uitkeringsfraude	11
2.2	Onderzoeksvragen van het pilotonderzoek	11
2.3	Populatie en steekproef	12
2.4	Toelichting op de onderzoeksvragen	12
2.5	Samenvatting en conclusies	15
3	Design en vragenlijst	16
3.1	Design	16
3.2	De vragenlijst	17
3.3	Vragenlijst voor rapportage van omstreden gedrag	18
3.4	Samenvatting en conclusies	19
4	Uitvoering van het onderzoek	21
4.1	Veldwerk	21
4.2	Respons	22
4.3	Cases voor analyse	24
4.4	Samenvatting en conclusies	25
5	Eerlijker Antwoorden?	26
5.1	Inleiding	26
5.2	Resultaten gehele bestand	26
5.3	Achtergrondkenmerken	28
5.4	Begrip en vertrouwen	29
5.5	Sociaal-economische positie	33
5.6	Resultaten aanvullend onderzoek	36
5.7	Samenvatting en conclusies	38

6	Analyses met logistische regressie	40
6.1	Inleiding	40
6.2	Resultaten dobbelsteenmethode	41
6.3	Resultaten overige methoden	45
6.4	Conclusies logistische regressie eerlijkheid	45
6.5	Samenvatting en conclusies	45
7	Reacties van respondenten op de verschillende methoden	47
7.1	Inleiding	47
7.2	Hoe verlopen de interviews bij toepassing van de verschillende methoden?	47
7.3	Verlopen de randomized response interviews op dezelfde wijze bij fraudeurs en niet-fraudeurs?	49
7.4	Kunnen met de methoden dezelfde groepen respondenten worden bereikt?	50
7.5	Respons en ernst van de fraude	50
7.6	Samenvatting en conclusies	51
8	Conclusies en slotbeschouwing	53
8.1	Belangrijkste bevindingen en conclusies	53
8.2	Hoe verder?	54

BIJLAGEN:

- 1: Steekproefbeschrijving
- 2: Respons
- 3: Schaalconstructie vertrouwen, ergernis en begrip randomized response methode
- 4: Antwoorden als fraudeur en niet als fraudeur geregistreerde respondenten
- 5: Resultaten logistische regressie (bivariaat)
- 6: Problemen met zelf invullen vragenlijst
- 7: Kenmerken respondenten met voorkeur voor rechtstreekse vragen
- 8: Fraudebedragen en respons
- 9: Voorwaarden medewerking aan pilotonderzoek gesteld door cliëntenraad van een van de deelnemende sociale diensten

APPENDIX: vragenlijsten

- 1: vragenlijst dobbelsteenmethode
- 2: specifiek deel vragenlijst speelkaartmethode
- 3: specifiek deel vragenlijst selfcompletion
- 4: specifiek deel vragenlijst met rechtstreekse vragen

SAMENVATTING

Survey-gegevens over de aard en omvang van uitkeringsfraude zijn van belang om het maatschappelijke en politieke belang van het verschijnsel te bepalen, achtergronden te analyseren ten behoeve van de preventie en opsporing en de relatieve omvang in verschillende regelingen vast te stellen. Het is echter moeilijk om over uitkeringsfraude valide en betrouwbare gegevens te verkrijgen. Respondenten zullen vragen over het onderwerp vaak niet eerlijk beantwoorden of niet deelnemen aan een onderzoek over fraude. Enquêtes naar omstreden gedrag zoals het plegen van delicten, zwart werk, fraude en abortus leiden dan ook meestal tot onderschatting van de verspreiding van het bestudeerde verschijnsel.

Randomized response methoden zijn speciaal ontwikkeld om respondenten de gelegenheid te bieden om met een gerust hart omstreden gedrag op te biechten. Het betreft een aantal methoden waarbij een deel van de antwoorden op de interviewvragen wordt bepaald door het toeval. De respondenten krijgen bijvoorbeeld de volgende twee vragen voorgelegd: “Heeft u gefraudeerd?” (A) en “Heeft u niet gefraudeerd?” (niet A). Zij worden verzocht een dobbelsteen te gooien en bij een worp van één tot en met 4 vraag “A” met “ja” of “nee” te beantwoorden en bij vijf of zes vraag “niet A”. De enquêteur of onderzoeker komen niet te weten welke vraag wordt beantwoord en de antwoorden onthullen niets over het gedrag van de afzonderlijke respondent. Maar omdat van elke vraag de kans op beantwoording bekend is, is wel een schatting mogelijk van het aantal fraudeurs in de groep.

In het pilotonderzoek zijn twee randomized response methoden vergeleken met het stellen van rechtstreekse vragen en met de methode selfcompletion. Eén randomized response methode maakt gebruik van dobbelstenen en de ander van speelkaarten. Bij selfcompletion vult de respondent de vragenlijst zelf in achter de computer. De steekproef bestaat uit personen uit fraudebestanden en de algemene cliëntenadministratie van sociale diensten in drie gemeenten. De registratie in de fraudebestanden maakt een controle op de eerlijkheid van de antwoorden op de vragen over fraude mogelijk. Met de steekproef uit de algemene cliëntenadministratie wordt beoordeeld of randomized response ook door de “gemiddelde” cliënt van de sociale dienst wordt geaccepteerd.

De onderzoeksresultaten zijn gebruikt voor een procesmatige en een inhoudelijke evaluatie van de vier methoden.

De *inhoudelijke evaluatie* leidt tot de volgende conclusies:

- Het gebruik van randomized response leidt tot een belangrijke en significante toename van het aantal eerlijke antwoorden. De speelkaartmethode levert de beste resultaten op.
- Er is sprake van een ruime spreiding van de resultaten. Het aandeel van eerlijke antwoorden verschilt per groep respondenten. In het bijzonder respondenten die niet meer afhankelijk zijn van een uitkering en respondenten die er blijk van geven randomized response te begrijpen en te vertrouwen, geven vaker een eerlijk antwoord dan andere respondenten. Deze resultaten bieden aanknopingspunten om de resultaten bij nieuwe toepassingen van de methoden te verbeteren.
- Randomized response methoden maken het ook mogelijk om relaties te schatten tussen een afhankelijke variabele en één of meer onafhankelijke variabelen. Dit is ook mogelijk bij een betrekkelijk kleine steekproef.

De *procesmatige evaluatie* leidt tot de volgende bevindingen:

- De interviews verlopen vlot en er doen zich geen bijzondere problemen voor. De interviews met randomized response konden bij tweederde tot ruim driekwart van de respondenten zonder (belangrijke) bezwaren worden afgenomen, terwijl 10% weigerde om met de methode te werken. Tweederde van de respondenten in deze populatie begrijpt de bedoeling en werkwijze van randomized response en driekwart heeft vertrouwen in de methoden.
- De randomized response interviews verlopen niet anders bij respondenten die geregistreerd staan als fraudeurs en diegenen die niet als zodanig zijn geregistreerd. De methoden worden ook door deze laatste groep geaccepteerd.
- Met de vier methoden kunnen dezelfde delen van de populatie worden bereikt. De kenmerken van de respondenten die met de vier methoden zijn geïnterviewd verschillen nauwelijks.

Een kort vervolgonderzoek uitgevoerd met CAPIBUS, een omnibusonderzoek van het NIPO, bevestigt de doeltreffendheid van de speelkaartmethode in onderzoek van omstreden gedrag. De speelkaartmethode levert hogere schattingen op van een aantal vormen van omstreden gedrag dan rechtstreekse vragen. Bovendien stemt één van de schattingen overeen met gegevens die uit andere bronnen bekend zijn. De methode kon zonder problemen worden opgenomen in het omnibusonderzoek.

De slotconclusie van het pilotonderzoek is dat randomized response en de speelkaartmethode in het bijzonder significant betere schattingen oplevert van de omvang van uitkeringsfraude dan het stellen van rechtstreekse vragen en de methode selfcompletion. Randomized response kan zonder veel problemen worden toegepast bij uiteenlopende segmenten van de Nederlandse bevolking.

Randomized response maakt het dus mogelijk om de doelstellingen van surveys van uitkeringsfraude in grotere mate te realiseren. Omdat een groter deel van de fraude wordt gerapporteerd, zijn de omvang en daarmee het maatschappelijke en politieke belang van het verschijnsel beter te bepalen, kunnen meer valide vergelijkingen van verschillende regelingen en verschillende tijdstippen worden gemaakt en kunnen er meer geldige analyses van de achtergronden worden verricht.

